

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXII/1–2

БЕОГРАД
1997

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXII (нова серија)

Св. 1-2 (1997)

САДРЖАЈ

Граматика

Поводом заменица <i>сав</i> , <i>сваки</i> (и сродних речи) (ИРЕНА ГРИЦКАТ) . . .	1
Дистрибуција и правила употребе партикула „и“ и „ни“ у српском књижевном језику (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	7
О узрочном значењу конструкције <i>у</i> + локатив (ДУШКА КЛИКОВАЦ) .	26
Конструкција <i>ћод</i> + акузатив с временским значењем (СРЕТО ТАНАСИЋ)	38

Лексикологија и лексика

Поводом петнаестог тома Речника САНУ (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	45
Универбација (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	52
О термину <i>машља</i> (ВИДАН НИКОЛИЋ)	64
Неколико напомена о именици <i>күзџ</i> (МИЛАН ДРАГИЧЕВИЋ)	68

Језик и стил

Примена теорије језичке личности у језичким истраживањима (СТАНА РИСТИЋ)	73
Дијалекатске особине у писаној речи Десанке Максимовић (А. ПЕЦО) .	88
Развојни правци лингвистике текста (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	98

Правопис

Терминолошка творба и правопис (РАДОЈЕ СИМИЋ)	121
---	-----

In memoriam

Др Бранислав Милановић (1911-1977)	127
--	-----

ДУШКА КЛИКОВАЦ
(Филолошки факултет, Београд)

О УЗРОЧНОМ ЗНАЧЕЊУ КОНСТРУКЦИЈЕ У + ЛОКАТИВ

У раду се најпре разматрају услови под којима предлог *у* стиче узрочно значење, а затим се испитује разлика између узрочних значења предлога *у* и *из*.

1. У нашем језику узрочна значења се могу изразити помоћу већег броја предлога. То су, најпре, предлози *због* и *услед*. Они су специјализовани за изражавање узрочног значења: њихово значење је *увек* и *само* узрочно.

У другу групу издвојили бисмо предлоге *из*, *од*, *са* (архаично) и *за*; њихово основно значење је конкретно, просторно, а узрочно значење се метафорички надовезује на њега: узрочно-последични односи разумевају се као просторни односи¹. Да би имали узрочно значење, ти предлози се морају налазити у одређеном контексту. Тако, на пример, предлог *из* има узрочно значење кад глагол у функцији предиката означава свесну, вољну, смишљену акцију, а именица у генитиву означава унутрашњу побуду за вршење радње (нпр. *Ја ћо из радозналости ићи*) (Ивић 1954). У таквом контексту, предлог *из* има *увек* и *недвосмислено* узрочно значење.

У трећој групи навели бисмо све остале предлоге који могу имати узрочно значење: *у*, *на*, *ипред*, *ипод*, *уз*, *крај*, *ипред*, *без*, *са* (са инструменталом) итд. И они узрочно значење стичу само у контексту. Нас овом приликом занима предлог *у* испред именичке јединице у локативу (краће: предлог *у* + локатив). Наш је задатак, најпре, да утврдимо по чему се исказивање узрочног значења овим предлогом разликује од начина на који узрочно значење исказују предлози из наше друге групе. Затим ћемо се позабавити разликом између узрочног значења тог предлога и оног који му је значењски најближи — предлога *из*².

¹ Док је код предлога *од*, *из*, *са* тај механизам једноставан, код предлога за ситуација је, чини се, компликованија. Начин на који су повезана конкретна и апстрактна значења тог предлога био би вредан пажње.

² Попис свих средстава која у српском језику припадају узрочном семантичком пољу, уз анализу и класификацију њихових различитих узрочних значења, даје Ковачевић (1988). У погледу падежних конструкција са узрочним значењем он врши поделу сличну нашој, уз наглашавање њене дијахронијске димензије: најстарије су оне предлошке конструкције „којима се обиљежава узрочно као пратилачко значење“, а

2. Основно значење предлога у с локативом јесте месно, и то локационо. Његово узрочно значење остварује се кроз то месно значење, које остаје и даље препознатљиво. Наиме, место на којем се реализује нека ситуација — назваћемо га, према значењу предлога у, садржатељ — интерпретира се као њен узрок. Рецимо одмах да то „место“ може бити веома различито: у питању може бити неки конкретан садржатељ као што је просторија, насељено место, ограничена територија, одећа; затим материја, група (људи и предмета), простор, физичко окружење. Садржатељ може бити и апстрактан: околности, положај, стање, активност, време — све до облика као најапстрактнијег садржатеља³. При томе се као узрок може интерпретирати целокупан садржатељ или само неки његов аспект (именован атрибутот). Наведимо, илустрације ради, примере из неких од ових категорија (остали ће бити наведени касније)⁴:

Садржатељ је физичко окружење:

Остѧо је исѧод једне кѧије са насѧрешицом, невидљив у сјенци (Сел.: 161).

... неко бело сунце [је] ѧосиѧало ѧроређени бели сјај у којем су се ѧрилике ѧролазника ... ѧреѧварале у црне скореле сенке (Вел.: 164).

... слеђени ѧредео који је свеѧлуцао и цаклио се у реском ваздуху (Нен.: 231)⁵.

млађе су „чисто узрочне конструкције ... не само оне код којих се каузална релација обилежава контекстуално неусловљеним номинацијским елементима каузалности, него и оне с контекстуално условљеним каузалним номинаторима што су се прилагодили изражавању неког типа узрочног значења ослобођеног свог неузрочног исходишта (као нпр. узрочни приједлози *од* и *из*)“ (51–52).

³ Гортан-Премк, проучавајући узрочне предлошко-падежне конструкције у Вуковом језику, констатује да конструкција у + локатив има узрочно значење када у њој стоје именице које су „по правилу апстрактни појмови“, а „означавају унутрашња стања субјеката или пак околности у којима се они налазе“. Ти апстрактни садржатељи су *догађаји, невоља, хиѧиња, ѧоѧреба, сѧање* (1964: 452–453). У примерима које наводи Стевановић (1979: 501) видимо да садржатељ може бити и конкретнији: *лаган лахор*, да може означавати стање: *сѧрах, чудо, мука*, као и активност: *ѧевање* (неке примере које је он навео под узрочним значењем ми не бисмо сврстали у ту групу). Најзад, Ковачевић (1988) наводи бројније и разноврсније примере, класификујући их према типу узрока и последице. Примере са именицама које означавају конкретне ентитете (*ѧрак, свињска ѧара, ѧесне циѧеле*) наводи под заглављем „мјесно-узрочна интерференција“. Наш приступ разликује се у следећем: ми сматрамо да је у сваком примеру узрочно значење изражено кроз месно — једино се разликују *врѧе* места. Наиме, у неким случајевима у питању су конкретни ентитети, у неким апстрактни; али и ови други *разумевају* се као конкретни (Кликовац 1995).

⁴ Реч је о примерима узетих из корпуса обрађеног за потребе ширег истраживања (Кликовац 1995). Списак извора из којих су узети наведени примери налази се на крају рада.

⁵ У овом случају узрок је само једна особина садржатеља — *рескостѧ* ваздуха (у *цаклио се у ваздуху* подвучена конструкција имала би искључиво месно значење).

Садржатељ је простор:

Наијерао ме да свој случај подведем под вјечнија мјерила, да га сасвим не обезвриједим. Нисам тада ни осјећив да сам у тим размјерама вјечности изгубио браћу (Сел.: 155).

Садржатељ су околности:

... домаћице која је тек сада, у несташама, стварно постала sophisticated ... (Вел.: 120).

... доноси јој поклоне с љућа, и ужива у њеној радости ... (Сел.: 130).

Садржатељ је положај:

Нисам био кукавица ..., али у том положају не би ми помогли ни храбрости ни кукавичлук (Сел.: 218)⁶.

И док се у Бришадину љуцало у невољи ... (ТВД).

... алијтеративно смењивање консонантиа почеће да делује нарочито у контираситу са кореспонденцијама предњих и задњих, ошворених и зашворених вокала ... (Буг. 2: 243).

Садржатељ је стање:

У томе стању, које је трајало неколико месеци, није могла да поднесе да остане сама ни за тренућак (Вел.: 134)⁷.

Садржатељ је активност:

Он је тада некуда био отишао у иопрази за храном (Нен.: 24).

Видимо, дакле, да узрочно значење предлога у није условљено ни врстом ситуације (означене глаголом), ни врстом места на којем се ситуација реализује (означеног именицом у локативу); а ипак је, очигледно, контекстуално условљено. Под „контекстом“ у овом случају треба подразумевати могућност успостављања узрочно-последичне везе између места (у целини или неке његове особине) реализовања ситуације и саме ситуације, без ограничења у погледу врсте места (конкретног или апстрактног)⁸.

3. Пошто узрочно-последична веза између места и ситуације може бити мање или више очигледна, природна, и узрочно значење предлога у може бити ствар степена — у неким случајевима јасније

⁶ Ни овај пример не би био могућ без атрибута, јер је релевантан квалификативни положаја (не може ... у *положају не би ми помогли ни храбрости ни кукавичлук*).

⁷ И овде је битан квалификативни стања (не може *У стању ... није могла да поднесе да остане сама*).

⁸ Сигнал да су ситуација означена глаголом и околности (физичке и апстрактније) означене конструкцијом у + локатив у тесној вези може бити и прозодија. Тако у примеру: ... *ишце грабљивице да му [зливоцу] разлаче дроб док лежи у јарузи, сам расиорен, бесјомоћан у гњилој шрулежи и смраду* (Нен.: 151) — зарез (односно пауза) после речи *бесјомоћан* јасно би упутио на месно, а не узрочно значење подвучених конструкција, јер би била прекинута директна, нужна веза између места (физичког окружења) и стања.

препознатљиво, у неким слабије. Погледајмо следећи низ примера. Најпре, у реченици:

У њочетку га нико није њрмећивао у мноштву младих војника ... (Нен.: 75)

— чини се да ће се значење предлога у радије интерпретирати као узрочно (нпр. „од мноштва младих војника“) него као месно (налажење у групи) — мада је могуће и ово друго.

У следећем примеру:

... баш [се] не сналази у овом њојрошачком друштву ... (Вел.: 242)

— чини се да је месно значење (налажење у групи) доминантно над узрочним — мада се може препознати и ово друго: „јер је то друштво потрошачко“.

Најзад, у следећем примеру:

У шуми њак могу наћи довољно хране: дивљачи, њлодова шумског воћа, њечурака ... (Нен.: 183)

— месно значење (налажење у ограниченем простору) доминира, док је узрочна нијанса једва видљива: „пошто је у питању баш шума, а не неко друго место“.

4. 1. У зависности од контекста, предлог у може, са именицом сличног значења или чак истом именицом, кроз месно (односно временско) развити, поред узрочног, још и начинско и допусно значење. Размотрићемо неколико група примера — полазећи од конкретнијих садржатеља ка апстрактнијима.

(1) Садржатељ је просторија. У примеру:

Ту у њој тесној одаји ... било је сигурно угодније него њамо (Нен.: 179)

— просторија је само место на којем се реализује ситуација означена предикатом. Насупрот томе, то место интерпретира се као узрок у следећем примеру:

Да ли је и даље онако њрибран и хладан, или се у самоћи њамнице њрејустиио очају и својој злосрећној судбини? (Нен.: 140)⁹.

Оно се може интерпретирати и као концесија:

При оваквој врућини и у најдубљим њодрумима месо њројадне за два дана (Нен.: 125).

(2) Садржатељ је насељено место. У примеру:

... у Београду је њај њихи, осунчани, веома њојао недељни сејтембарски дан њекао сасвим мирнодојски ... (Вел.: 57)

— предлог у има искључиво месно значење, јер место догађања (Београд) и само догађање (мирнодопски ток једног дана) не стоје ни

⁹ У овом примеру на делу је метонимија: стање у којем се човек налази у просторији — самоћа — стоји за ту просторију — њамница.

у каквој нужној, узрочно-последичној вези. За нијансу је другачије у следећем примеру:

У граду у којем сам се родила и у којем сам живела нисам се више сналазила ... (Вел.: 239)

— где се кроз месно значење предлога у остварује допустно значење („иако је то град у којем сам се родила и у којем сам живела“). Међутим, у другом контексту (у којем би само једна компонента садржатеља била релевантна, са истим типом ситуације) предлог у имао би узрочно значење:

У великом граду нисам се добро сналазила.

(3) Садржатељ је комад одеће¹⁰. У следећем примеру:

... од дечка — личног продавца шиио се, сав у неким ритмама, био смрзао као и ја ... (Вел.: 217)

— предлог у има узрочно значење („зато што је био у ритмама“). Међутим, већ у следећем примеру:

Али немојте ићи са шеширом и шлајером, у белим рукавицама и на високим шиииклама ... (Вел.: 43)

— он има значење које би се најпре могло одредити као начинско. На крају, у следећем:

Наједном ми више није хладно у извешчалој шежиновој кошуљи (Нен.: 216)

— има допустно значење („иако сам у извешчалој тежиновој кошуљи“).

(4) Садржатељ је визуелно окружење: ноћ.

У мрачној ноћи и мрачној нејознајтој шуми, под њуском кише, седим на љремореном коњу ... (Нен.: 258)¹¹

— именица у локативу означава само окружење догађања: између мрачне ноћи и седења на коњу нема очигледне, нужне везе. Али већ у следећем примеру:

... а ојетт сам љрејтрнуо, негло онемоћао, као човјек који у ноћи изгуби љуи (Сел.: 136)

— ноћ се схвата као узрок губљења пута: наше познавање света укључује и податак да нам мрак смета да се оријентишемо. Најзад, у следећем примеру:

... видио сам да је ово вјечитта ноћ у којој су очи ииак љо-љребне (Сел.: 228)

— конструкција у + локатив има допустно значење: ноћ и потреба за очима се обично искључују.

¹⁰ У питању је нетипични садржатељ: док се налажењем у неком типичном садржатељу неки предмет може лоцирати, то са комадом одеће није случај (на питање *Где је Петар?* не може се одговорити *У кајуиу*).

¹¹ Ово је један од примера који лепо показују да се визуелно окружење разумева као место: у *мрачној ноћи* као у *мрачној шуми*.

(5) Садржатељ је акустичко окружење: *тишина*. У примеру:

У тој ситегнутој тишини требало би, сваки час, очекивати да прасне Мефистов смех ... (Вел.: 126)

— предлог у има месно значење, јер између окружења означеног именицом у локативу и типа догађања означеног глаголом нема нужне везе. Насупрот томе, у примеру:

И у тишини би се чуло како му шишиће њлућа, као мех (Киш: 75)

— звук се чује захваљујући тишини, па се она интерпретира као узрок ситуације.

(6) Садржатељ је тактилно (и олфакторно) окружење. У реченици:

Влага и тојлина су извор живота ... Из њруле мемљивости, у којој су се дуго стварала, најјрије су њоникла жива бића, без облика ... (Сел.: 108)

— именица у локативу означава само окружење — јер мемљивост и стварање живих бића нису у очигледној вези. Али, у реченици:

... да изађем из ове мемле у којој се гушим (Нен.: 19)

— мемла и гушење су узрочно-последично везани, па предлог у стиче узрочно значење.

(7) Садржатељ је време: *јрилика*. У реченици:

... њврдоглава као коза њонављала сам, у свакој јрилици, у себи и јред њим, реченицу ... (Вел.: 47)

— именица у локативу означава само време радње означене глаголом; али, у реченици:

Један од њих је њостављао њишања која се у сличним ... јриликама вероватно њостављају ... (Вел.: 20)

— време се може интерпретирати и као узрок, па предлог у стиче и узрочну нијансу.

(8) *Облик*. У реченици:

Невоља је ситгла у облику њажње коју је доитични гостодин Павловић изненада обраио на моју целцијату личности ... (Вел.: 99)

— препознатљиво је само значење начина, које се нужно везује за облик (в. Кликовац 1995). Међутим, у следећој реченици:

... наш јревод ... је овде јренет са толико грешака, укључујући и изостављање њекста у дужини од целог једног реда, да у њом облику њешко може да њослужи за ваљана њоређења (Буг. 2: 258)

— кроз месно реализује се и узрочно значење.

4. 2. Да ли ће се кроз месно значење конструкције у + локатив остварити узрочно или начинско, зависи понекад од реда речи: већа је вероватноћа да ће се та конструкција интерпретирати у свом узрочном значењу ако се нађе пре глагола (тј. на почетку реченице) него ако се нађе иза њега. (У томе можемо препознати један вид

иконичности у језику — појаве да језик самом својом структуром одликава структуру спољашњег света: „природно место“ узрока јесте *џре* последице.) Тако, у примеру:

... *његово родно село нестјаје у њожару* (Нен.: 104)

— значење конструкције у + локатив је начинско („село нестјаје тако што гори“). Са другачијим редом речи: *У њожару, његово родно село нестјаје*, иста конструкција имала би узрочно значење („село гори, па нестјаје“).

У неким случајевима значење конструкције у + локатив стоји „на пола пута“ између начинског и узрочног; њено померање на почетак реченице разрешило би ту двосмисленост у корист узрочног значења. Тако у примеру:

Гледао ме је џренуџак мрко, у бијесној недоумици ... (Сел.: 125)

— конструкција у + локатив може се интерпретирати и у начинском и у узрочном значењу. Са другачијим редом речи: *У бијесној недоумици, гледао ме џренуџак мрко*, та конструкција имала би недвосмислено узрочно значење.

Слично важи и за следећу реченицу:

... *за које [место] сви осџали људи верују да је уклеџо и заобилазе у сџраху* (Нен.: 192)

— где у *сџраху* има и начинску и узрочну нијансу; са следећим редом речи: ... *и у сџраху га заобилазе* та конструкција имала би јасно узрочно значење.

5. Да резимирамо. Узрочно значење предлога у зависи, као што је случај и са предлозима *из*, *од* и *за*, од контекста, али на другачији начин: није потребно да глагол и именица буду *џачно одређеног* значења; они могу бити *било ког* значења, под условом да се *однос међу њима* може разумети као узрочно-последични. Тај контекстуални захтев је блажи и, у исто време, општији и неодређенији него у случају поменутих трију предлога. Тако предлози изражавају узрочно значење на два опречна начина: код предлога *због* и *услед*, узрочно значење је згуснуто у самом предлогу; код предлога као што је *у*, узрочно значење је распршено на читав контекст. Предлози *од*, *из*, *са*, *за* стајали би између та два екстрема: њихово узрочно значење јесте ствар контекста, али је он прецизно одредљив. Другачије речено: док се на почетној тачки тог континуума сасвим сигурно може говорити о узрочном значењу *џредлога*, у његовој средини је то још увек могуће, али би на његовој крајњој тачки исправније било говорити о узрочном значењу читаве предлошко-падежне конструкције. А гледано из угла предлошко-падежних конструкција, ситуацију бисмо могли овако описати: конструкција с предлозима *због* и *услед* увек се интерпретира као узрочна, независно од именице; конструкција с предлогом *из* и именицом одређеног значења *вероватно* ће се

разумети као узрочна¹²; конструкција с предлогом у вероватно ће се разумети као месна, а само изузетно као узрочна¹³.

Једна од последица наведене разлике у контекстуалним захтевима јесте и следећа: док значење предлога *из* или јесте или није узрочно, односно — у одређеном контексту је недвосмислено узрочно, узрочна интерпретација предлога у може бити ствар степена: његово значење може бити „више или мање“ узрочно, односно „мање или више“ месно. Али и више од тога: чак и кад су место и ситуација такви да се веза међу њима може схватити као узрочно-последична, то још не значи да ће тако и бити: у истом контексту конструкција у + локатив може имати и узрочно и начинско значење — у зависности од реда речи.

6. 1. Видели смо да се предлог *из* од свих могућих узрочно-последичних веза специјализовао за ону између вољне акције и унутрашње побуде¹⁴, док предлог у покрива неупоредиво шири распон. Тај распон, међутим, укључује и онај значењски одсечак који покрива предлог *из*: и предлог у се може употребити уз глаголе вољне акције, док у локативу стоји именица која означава некакво стање. У питању је, дакле, истоветан контекст у којем и предлог *из* има узрочно значење. Можемо се запитати у чему се састоји разлика између та два узрочна значења и — теоријски занимљивије — чиме је условљена.

6. 2. Да утврдимо прво које се именице јављају уз ова два предлога. У нашем корпусу у конструкцији *из* + генитив јављају се пре свега именице које означавају стања: *сћраха*, *иакоси*, *гађење*, *љу-*

¹² Чак и са неким именицама које значе стања предлог *из* може имати месно значење — на шта у следећим примерима јасно упућују употребљени глагол, односно глаголска именица: ... *сћоје* [*ошца* и *Хасан*] *на свим ћућевима и раскрићима, не дају ми изаћи из бриге* (Сел.: 104); ... *наћерао сам шог човека у очајање из кога није успео да ћронаће никакав излаз* (Нен.: 56). Али изречене ван контекста, конструкције *из бриге* и *из очајања* асоцирају пре свега на узрок.

¹³ Стога се у савременој граматици нашег језика у вези са узрочним значењем предлошко-падежних конструкција помињу само оне с предлозима *због*, *услед*, *од*, *из* и *за* (Станојчић и Поповић 1995: 227). О потреби разликовања ова два плана — вредности реченичног конституента (која је резултат значења предлога и падежа) и његовог синтаксичког значења — говори Поповић (1990).

¹⁴ Ивић истиче да „треба, пре свега, да је у питању акција која је такве природе да се изводи свесно, смишљено, преко импулса воље. Треба, затим, да се самом узрочном конструкцијом открива онај појам који природом својом утиче на вољни моменат, који, управо, поттиче на вршење радње. Реч је о различитим психолошким моментима, о унутрашњим побудама које доводе до вршења радње“ (1954: 189; истакнут слог ауторкин). — Ми смо наишли на један пример у којем је агенсова активност спонтана, невољна. Међутим, и у том случају употреба предлога *из* (уместо *од*, који би на том месту, чини се, више одговарао) даје акцији некакву вољност: ... *шјај големи ћрайавко [ће] ћосћайи ужасно ћубоморан, све из сћраха да не изгуби ћакво благо* (Нен.: 153). *Посћайи ћубоморан се, како се чини, не односи толико на емотивно/ментално стање, колико на поступке. Тај помак у значењу проузрокован је употребом предлога из.*

бав, њриврженосћ, оданосћ, захвалносћ, радознаносћ, бес, обесћ, инат, њојреба, учљивосћ, њрзрење, или особину: *ѡашћина, охолосћ, чисто срце*. Именица *обзир* и *навика* не означавају стања у ужем смислу, али се опет тичу неког менталног става. У овој конструкцији јавља се и именица *шала* (*урадићи нешћо из шале*), као и именице *рачун* (*урадићи нешћо из рачуна*) и *разлог* (*урадићи нешћо из неког разлога*). У овом последњем случају реч је о идиому: агенсова акција не мора бити ни свесна ни вољна; може бити и спонтана, ван његове контроле. Наиме, у том случају је предлог *из* уопштио своје значење од посебне врсте узрока на узрок уопште.

У конструкцији *у + локатив*, уз глаголе свесне и вољне акције, посведочене су следеће именице: *нада, радосћ, гнев, љућина, бес, кајање, уверење, ѡежња, жеља, жудња, слућња, очајање, мисли* (ова последња именица увек у множини кад означава стање).

Једина именица која се јавља са оба предлога јесте, дакле, *бес*. Међутим, њој бисмо могли придружити барем још следеће именице, иако у нашем корпусу нису посведочене уз оба предлога: *гнев, љућина, обесћ, сћрах*¹⁵, *ѡкосћ, инат, шала, гађење, кајање, уверење, жеља, ѡежња, очајање*. (Сасвим неочекивано, каже се само *урадићи нешћо у нади* али не и *из наде*). Заједнички простор двају предлога сачињавају, дакле, именице са општим значењем стања; предлог *из* је на то језгро надовезао и именице блиског, али ипак ширег, значења.

6. 3. Каква је разлика у значењу конструкција *из + генитив* и *у + локатив*?

Ако је узрок акције изражен конструкцијом *у + локатив*, акција, иако је обично свесна и вољна, у овом случају се представља као спонтана и „неодољива“: агенса његово стање потпуно обузима, он своју акцију изводи под његовим дејством, „у његовим границама“, не могући да види ништа „изван њега“. Он је, тако, вођен силом која је јача од њега, па његова акција није ствар његове одлуке. Чак и ако је свесна, она није *намерна, сврховић*¹⁶. Стога конструкција *у + локатив* може, са именицама које означавају стања, имати узрочно значење и уз глаголе невољне акције (*буница у буницу, у слабосћи сам зайлакао, у збуњеносћи ѡчала сам да размисљам* итд. — простор који великим делом, мада не и сасвим, покрива предлог *од*).

Насупрот томе, када је узрок означен конструкцијом *из + генитив*, последица је не само свесна него и делимично контролисана,

¹⁵ Ковачевић наводи пример *одби ѡнуду у сћраху да не буде оћрован*, а и један пример са именицом *сујета*: *синови су ѡврдили, у својој мушкој сујети ...* (1988: 110). У оба примера могућ је и предлог *из*.

¹⁶ Та нетипична реализација глаголског значења (вољна акција се реализује као неодољива, ненамерна) вероватно је узрок што се предлог *у* у овом контексту јавља знатно ређе него предлог *из* (појава коју констатује и Ковачевић (1988: 111–112), али је другачије објашњава).

намерна акција: агенс нешто *предизима*, ангажује се у неком циљу. Он није потпуно обузет својим стањем, већ усмерен на „излазак“ из њега. Отуда се ова конструкција у узрочном значењу јавља *само* уз глаголе који означавају свесну и намерну акцију.

Ради илустрације поменутих разлика, извршићемо неколико поређења, у таквом контексту који омогућује употребу и једне и друге конструкције.

Са конструкцијом у + локатив забележили смо и овај пример:

... *привијали [су] му на рану неке крпе у жељи да му олакшају болове* ... (Нен.: 20).

Конструкција у + локатив може се заменити конструкцијом *из* + генитив, али уз суптилну промену у значењу: *из жеље* би значило да се и иначе крпе привијају на рану зато да би олакшале болове, па су то људи учинили промишљено у ту сврху; *у жељи* значи једноставно да нису знали шта друго да раде (што је у тексту и случај).

У примеру:

... *како Дадара гађа свог сујарника из беса штио га је овај избацио из наручја вољене женске* (Нен.: 120)

— *из беса* упућује на свесну, промишљену акцију; *у бесу* би имплицирало неконтролисану радњу, за коју агенс не може, услед стања у којем се налази, сасвим да одговара. Слично томе, ако је дато стање *бес*, а глагол означава, рецимо, разбијање, уколико реченица почиње са *У бесу* ..., логични наставак био би ... *стиао је да разбија све око себе*; почетак *Из беса* ... захтевао би наставак као ... *је разбио кинеску вазу*. У овом другом случају, дакле, акција би имала елементе прорачунатости (агенс није био толико обузет бесом да није знао шта разбија). Другим речима, конструкција у + локатив имплицира да агенс не зна *штиа* ради; конструкција *из* + генитив упућује да не зна *штиа* друго да ради.

У примеру:

... *волим борце и људе наопаке који ће из инаџа све учиниџи* ... (Нен.: 69)

— *из инаџа* значи „намерно“, док би у *инаџу*, као и у прошлом примеру, значило да агенс, обузет својим стањем, не контролише своје поступке¹⁷.

Уколико је именица таква да сама собом значи да агенс нема избора и да његова акција не може бити ствар његове одлуке, разлика између у и *из* се практично неутралише:

Нишџа није џомогло штио је џоџрчао, изгледа у очајању ... (Нен.: 254).

¹⁷ Интересантно је да, док у у *инаџу* значи нешто друго него *из инаџа*, у *инаџи* (са акузативом) има готово исто значење (једино што можда експлицитније тражи допуну: у *инаџи некоме*).

6. 4. Пошто је значење конструкције *из* + генитив недвосмислено узрочно, она може имати дистинктивну вредност у односу на конструкцију *у* + локатив, која би, са истим редом речи, имала начинско значење:

У манастир смо дошли са свих сџрана ... Многи из шашићине и охолости (Нен.: 70).

6. 5. Откуда ова разлика између узрочних значења предлога *из* и *у*?

Предлози *у* и *из* значењски су веома слични: њихово основно значење засновано је на појму „садржавања“. Типични случај садржавања јесте, отприлике, следећи: један предмет (неодређених геометријских особина) налази се унутар некакве кутије или посуде; она га, с једне стране, штити од утицаја спољашњих сила, али му, у исто време, ограничава кретање. Ако је „садржани предмет“ човек, онда је перспектива на „садржатељ“ унутрашња: човек не може да види оно што се налази ван садржатеља. (Типични случај садржавања има и друге импликације, али оне сада нису релевантне.) Разлика између предлога *у* и *из* јесте у томе што је значење предлога *у* (са локативом) *локационо* (он означава налажење на одређеном месту), а значење предлога *из* је *аблајтивно* (он означава напуштање тог места).

Испоставља се да је врста узрочног значења сваког од ових предлога директна последица њихових конкретних значења: налажењу унутар садржатеља одговара агенсова обузетост својим стањем, његова неспособност да рационално процени ситуацију или да контролише свој поступак (иако га може бити свестан); излажењу из садржатеља одговара човекова делимична контрола свог поступка. Дакле, апстрактна значења резултат су метафоричког пресликавања конкретног значења на апстрактне домене, чиме се стварају и различита узрочна значења.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк (1964): Гортан-Премк, Даринка (1964). „Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука“. *Јужнословенски филолог*, XXVI: 1–2, стр. 437–457.
- Ивић (1954): Ивић, Милка (1954). „Узрочне конструкције с предлозима *због*, *од*, *из* у савременом књижевном језику“. *Наш језик*, V (н. с.): 5–6, стр. 186–194.
- Кликовац (1995): Кликовац, Душка (1995). *Концептуализација и предлошка реализација садржавања (на примерима српскохрватског и енглеског језика)*. Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду.
- Ковачевић (1988): Ковачевић, Милош (1988). *Узрочно семантичко поље*. Сарајево: Свјетлост.
- Поповић (1990): Поповић, Љубомир (1990). „Граматикализација синтаксичке информације: синтаксичка интеграција у бинарним конструкцијама“. *Математичка и рачунарска лингвистика — теорија и пракса*, Београд: Друштво за примењену лингвистику Србије, стр. 24–29.

- Станојчић и Поповић (1995): Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић (1995⁴). *Граматика српскога језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средстава.
- Стевановић (1979): Стевановић, Михаило (1979). *Савремени српскохрватски језик. II: Синтакса*. Београд: Научна књига.

ГРАЂА

- Буг.: Бугарски, Ранко (1983²). „Белешке о превођењу тежих текстова“. У: *Лингвистика о човеку*, Београд: Просвета, стр. 3–28.
- Киш: Киш, Данило (1983). „Енциклопедија мртвих“. У: *Енциклопедија мртвих*, Београд: Просвета, стр. 47–79.
- Нен.: Ненадић, Добрило (1980). *Доротије*. Београд: Рад/Народна књига/БИГЗ.
- РД.: „Дневник“ I програма Радио-Београда, 22. VI 1991.
- Сел.: Селимовић, Меша (1979). *Дервиш и смрт* (I део, стр. 9–247). Београд: Слобода.
- Вел.: Велмар-Јанковић, Светлана (1991). *Лагум*. Београд: БИГЗ.

Summary

Duška Klikovac

ON THE CAUSAL MEANING OF THE PREPOSITION *U* WITH THE LOCATIVE CASE

Causal meanings in Serbo-Croatian can be expressed by several prepositions, the main ones being *zbog*, *usled*, *iz*, *od* and *za*. Whereas the first two always (and only) have a causal meaning, causal interpretation of the others is a matter of context: they all require special types of verb and noun meanings. The causal meaning of the preposition *u* (with the locative case) is also susceptible to limitations, but of a different kind: the noun and verb meanings are not relevant by themselves — it is their relation that is important. Since the causal relation can be more or less obvious, the causal meaning of the preposition *u* can be a matter of degree. Its causal interpretation can rely heavily on the word order: when preceding the verb, the construction *u* + L. is more likely to be interpreted in its causal meaning; when in the same context but after the verb, its meaning can be interpreted rather as manner.

The difference between the causal meanings of the prepositions *u* and *iz* (in the same context of a verb denoting a volitional action and a noun denoting an inner state) turns out to be the following: when doing something *in* a state, an agent is overwhelmed by it; although the action denoted by the verb is typically volitional, in this context it is interpreted as spontaneous and irresistible. On the contrary, when he does something *out of* a state, he does it volitionally and purposefully. The difference between these abstract meanings of the prepositions *u* and *iz* is a direct result of the difference between their concrete, spatial meanings — the former being the result of the metaphorical mapping of the latter on the abstract domain of causality.